

Dîvânu Lugâti't Türk'te Bir Hapaks Örneği Şekirtük İfadesi Üzerine Etimoloji Denemesi

Sümevra ALAN*

Özet

Kâşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT), Türk dilinin zenginliğini ve Ortaçağ Türk dünyasının kültürel mirasını yansıtan önemli bir başyapıttır. Bu kapsamlı eser, dönemin Türkçesinin kelime hazinesini, dil bilgisi kurallarını ve lehçeler arasındaki farkları detaylı bir şekilde incelemektedir. Kâşgarlı, dilin gramer yapılarını titizlikle analiz etmiş ve bu kuralları ilk kez sistematik bir biçimde açıklamıştır. Eserde, kelime tanımları, anlamları, kullanımları ve kökenlerine dair zengin bilgiler verilmiş; ayrıca mitolojik ve tarihî unsurlar da kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Türk boylarının dil ve kültür özellikleri, dönemin sosyal ve kültürel bağlamı içinde incelenmiş ve bu analiz, eserin evrensel değerini artırmıştır. Bu çalışmada, DLT'de 'hapaks' olan *şekirtük* 'antep fıstığı' kelimesi etraflıca ele alınmıştır. Kelimenin etimolojik çözümlemesi, tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanımlarına dair incelemelerle desteklenmiştir. Kelimenin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. İlk görüş kelimenin *çigir* (~*şiGir*) ikincisi Türkçe kökenli *çigit* sözcüğünden türediği görüşünü savunur. Üçüncü görüş ise kelimenin İrani kökenli *çigit* sözcüğünden türediğini ileri sürer. Çalışmada bu üç farklı görüş değerlendirildikten sonra kelimenin kökeni hakkındaki önerimiz verilecektir. Sonuçta ilgili tüm değerlendirme ve tahliller bir araya getirilerek kelime hakkında bir etimoloji denemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şekirtük, çigir, çigit, Dîvânü Lügati't Türk, söz varlığı, etimoloji

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/038pb1155>
sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4406-2022>

Etymology Essay on a Hapax Example of Şekirtük Expression in *Dīwān Lughāt al-Turk*

Abstract

Dīwān Lughāt al-Turk (DLT), written by Kâşgarlı Mahmud in the 11th century, is an important masterpiece reflecting the richness of the Turkish language and the cultural heritage of the medieval Turkish world. This comprehensive work examines in detail the vocabulary of the Turkish of the period, the grammatical rules and the differences between dialects. Kâşgarlı meticulously analysed the grammatical structures of the language and explained these rules systematically for the first time. In the work, rich information on word definitions, meanings, usage and origins is given, and mythological and historical elements are also dealt with in a comprehensive manner. In this study, the word *şekirtük*, which is a 'hapax legomenon' in DLT and appears for the first time with the meaning of 'pistachio', is discussed in detail. The etymological analysis of the word is supported by the analysis of its usage in historical and contemporary dialects. There are various opinions about the etymology of the word. The first opinion we will give about the etymology of the word *çekirdek* argues that the word derives from the word *çigir* (~*şiGir*), while the second opinion is based on the idea that the word derives from the word *çigit* of Turkish origin. The third opinion is that the word derives from the Iranian word *çigit*. In this study, evaluations on these three different views will be presented and our view of the origin of the word and our etymological analysis proposal will be emphasised.

Keywords: Şekirtük, çigir, çigit, *Dīwān Lughāt al-Turk*, vocabulary, etymology

Hapaks legomenon, filolojik ve dil bilimsel çalışmalarda, bir metinde veya dil korpusunda yalnızca bir kez kullanılan kelimeleri tanımlamak için kullanılan teknik bir terimdir. Antik metin incelemelerinde, özellikle kutsal metinlerde sıklıkla karşılaşılan hapaks legomena, dil yapısının yanı sıra yazarın dil tercihlerine dair benzersiz veriler sunar. Yunanca "hapaks" (*ἄπαξ* "bir kez") ve "legomenon" (*λεγόμενον* "söylenen") köklerinden türemiş olan hapaks legomenonlar, metin analizlerinde hem semantik hem de stilistik incelemelere olanak tanır (Busmann, 2006, s. 500). Özellikle antik Yunan edebiyatı, *İncil*, *Eski Ahit* ve diğer klasik metinlerde hapaks legomena, yazarın kişisel üslubu, metnin tarihî ve kültürel bağlamı hakkında çıkarımlar yapılmasını sağlar. Bu terim, bir metnin yazarı veya orijinal dili üzerine yapılan çalışmalarda metodolojik bir araç olarak kullanılır. Hapaks legomenonun metindeki tekil varlığı, kelimenin anlamını çıkarmayı zorlaştırır; çünkü başka hiçbir bağlamda görülmezler, anlamı yalnızca içinde yer aldığı bağlamdan hareketle tahmin edi-

lebilir. Bu da onları dil bilimciler ve çevirmenler için özel bir inceleme nesnesi hâline getirir. Aynı zamanda hapaks legomena, metinlerin tarihsel geçerliliği, yazılış dönemine özgü dil evrimi ve terminolojik yeniliklerin izlenmesi açısından da değerli veriler sunar. Hapaks legomenonların analizinde filolojik metotlar kullanılarak, kelimenin bağlamdan çıkabilecek olası anlamları, etimolojik kökeni ve benzer yapılarla ilişkisi araştırılır. Bu kelimeler, yazarın özgün üslubunun bir göstergesi olabilir ve metnin zaman içindeki anlam dönüşümlerini izlemek için de bir araç olarak değerlendirilebilir.

Çalışmamızın inceleme alanını oluşturan *şekirtük* kelimesi de *hapaks legomenon* (tek örnek) olarak değerlendirilen sözcüklerden biridir. *Güncel Türkçe Sözlük*'te; çalışmamızda bahsi geçen manasıyla ilk iki anlamı; “1. isim Etli meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, çoğu sert bir kabukla kaplı tohum; çiğit; 2. isim Yenmek için satılan ayçiçeği tohumu; çiğit” (Türk Dil Kurumu, t.y.) biçiminde verilen çekirdek kelimesi Türk dilinin tarihî dönemlerinde ilk olarak XI. yy eserlerinden biri olan *DLT*'de *şekirtük* al-fustuq ‘antep fıstığı, fıstık’ (Atalay 1985, s. 507; Dankoff ve Kelly 1982 s. 375; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 222; Kaçalın, 2019, s. 431) anlamına gelecek şekilde tanıklanmıştır. Bu eser, XI. yüzyılın son yarısından itibaren Türk dünyasında kullanılan ve farklı dillerden Türkçeye geçmiş kelimelerin detaylı bir sözlüğüdür. Sertkaya, *DLT*'de geçen bir kelimenin Türkçe olarak kabul edilmesinin yanlış olduğunu savunmuş ve eserin içinde Türkçe ve çeşitli çevre dillerine ait kelimelerin bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında Toharca, Arapça, Moğolca, Grekçe, Hoten Sakacası, Tibetçe, Farsça, Sanskrit (Hintçe), Soğdça, Çince, Kençekçe, Hotence gibi diller yer almaktadır. *DLT*'deki yabancı kelimeler konusunda bk. Sertkaya (2009), Gülensoy (1984), Gökdağ (2007), Güner (2009), Choi (1992), Tezcan'ın (1997). Mevcut çalışmalar Sertkaya (2009) tarafından ayrıntılı ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Burada üzerinde duracağımız *şekirtük* kelimesinin tarihçesini Nişanyan “Eski Türkçe: *şekirtük* [Kaşgarî, *Divan-i Lugati t-Türk*, 1073] *şekirtük*: al-fustuq; Kıpçakça: çatlayuk [Codex Cumanicus, 1303] nizole [fındık] - Fa: fenduk - Tr: çatlauk; Çağatayca: [Pavet de Courteille, Dictionnaire Turc Oriental, 1500 yılından önce] çekirdek: jujube sauvage; noyau [1. yabancı iğde, 2. çekirdek]; Türkiye Türkçesi: [Meninski, Thesaurus, 1680] çekirdek: Nucleus & scrupulus, granum. [meyve veya zeytin çekirdeği, tanecik]” (Nişanyan Sözlük, t.y.a) biçiminde açıklar. Anadolu ağızlarında aşağıda vereceğimiz farklı biçimlerine de rastlanır (Gülensoy, 2017, s. 228b). Kelimenin kökeni konusunda çeşitli yorum ve etimoloji önerileri bulunmaktadır.

Çalışmanın Amaç ve Yöntemi

DLT'te *çigir* ‘ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses’ (Atalay, 1985, s. 363; *çikir* Dankoff ve Kelly, 1982, s. 281; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 156; Kaçalın, 2019, s. 154) ve *çigrit*

'pamuk çekirdeği (Arguca)' (Atalay, 1985, s. 356; Dankoff ve Kelly, 1982, 276; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 153; Kaçalın, 2019, s. 154) olmak üzere iki farklı kelime geçmektedir. *Çekirdek* kelimesinin etimolojisi hakkında ilk görüş kelimenin *çigir* (~ *şigir*) ikinci görüş Türkçe kökenli *çigit* üçüncü görüş ise İranî kökenli *çigit*'ten sözcüğünden türediğini ileri sürer. Aşağıda bu üç görüş etimolojik sözlükleri ve kelime hakkındaki çalışmalar yardımıyla değerlendirildikten sonra kendi etimoloji denememiz verilecektir.

Kelime Üzerine Görüşler

1. Yansıma Sözcük

Tietze, madde başı aldığı *çekürdek/çekirdek* kelimesini 'meyve tohumu; kabak tohumu' olarak tanımladıktan sonra, bu kelimenin ses taklidi kelimelerden türediğini belirtmiştir. Kelimenin yapısında özellikle ses taklidi kelimelerde sıkça görülen /l/ veya /r/ son ünsüzünden sonra fiil eki olarak *-la* yerine *-da* fiil ekinin kullanıldığını [örneğin *alda-*] ve fiilden ziyade nomen concretum (somut isim) oluşturan *-(i)k* ekinin eklenmesiyle [örneğin b. *acuk/acık*] oluştuğunu açıklamıştır (2002, s. 491).

Nişanyan, *çekirdek*¹ kelimesinin Eski Türkçe *şekirtük* 'fıstık veya fındık' sözcüğünden evirildiğini ifade eder. Bu sözcüğün Eski Türkçedeki *ç(a)kır* veya *ç(a)kırt* 'kıрма ve çatlama sesi' veya Eski Türkçe aynı anlama gelen *ç(a)tır* veya *ç(a)tirt* sözcüğünden türediğini söyleyerek *çak-* maddesine göndermede bulunur. Kelimenin halk ağızlarında *çiğirdek*, *çiğirdik*, *çeğtik/çevtik*, *çiğindirik*², *çiğirdim*, *çiğirt*, *çiğit*, *çığıt*, *çeğil*, *çeğirge* ve diğer yandan *çutlık*, *çutmik*, *çitlik*, *çırtımık*, *çetek* biçimlerinin kullanıldığını açıklayan Nişanyan, tarihî kaynaklarda *çatlağuş*, *çatlağuk*, *çatlamuk* formlarının görüldüğünü de ekler. Nihai kaynağın 'kırintı, ufantı' anlamında bir onomatope (ses benzetmesiyle yapılan kelime) olduğu görüşünde bulunur (Nişanyan Sözlük, t.y.a).

Clauson, madde başı aldığı *çatıla-* fiilini şu şekilde açıklar ve *şatna-* formu için *şekirtük* maddesine gönderme yapar:

Çatıla- (krş. *tokıla-*) fr. *çat*; 'çatlama sesi çıkarmak' ve buna bağlı olarak 'böyle bir sesle kırılmak' veya daha genel olarak 'yarılmak, kırılmak'. Daha düzenli *çatla-* biçimi ortaçağda görülür ve SW Osm., Tkm. ve NW Kk. gibi sözcüklerde fonetik değişikliklerle varlığını sürdürür. *şatna-* bk. *şekirtük*. Kar. XI *berge*: *çatuladı* 'kırbac kırıldı' (*şāta*); ayrıca herhangi bir benzer ses için kullanılır DLT III 323 (sadece *çatlamak*): Çağ. XV ff. *çatla-* ('ç- ile') *tarkīdan* 'çatlamak, patlamak' Sang. 205r. 1,

¹ *çekirdek* Tü [Kar. XI] *şekirtük* her çeşit kabuklu yemişin ve meyvenin çekirdeği; [Kıp. XIV] *şekirdek/çekürdek* < TT *çakırda-/şakırda-/*şekirde-* çıtırdamak, şakırdamak < TT *çak/çakır* [onomatope] vurma ve kıрма sesi *çak-* (Nişanyan, 2009).

² *çigin / çigın* formu için bk. Räsänen, 1969, s. 107b.

Kıp. XIV. *çatla- şawwata bi-farga'a* ‘çatlama sesi çıkarmak’ İd. 42 (1972, s. 403a).

Şekirtük sözcüğünü ise *hapaks legomenon* (tek örnek) olarak değerlendiren Clauson, kelimenin ç- ile başlayan benzer anlamlara sahip bir dizi kelimenin biri olduğunu ve kelimenin de orijinal olarak ç- ile başladığını söyler. Kelimenin bir onomatope (yansıma) gibi görüldüğünü belirten Clauson, *çatla-* (*çatla-*) kelimesine gönderme yaparak en yakın anlamda kullanımının Osm. *çekirdek* ‘çekirdek; tohum; meyve taşı’ biçiminde olduğunu ifade eder:

XI. yyda *şekirtük al-fustuq* ‘antep fıstığı’ DLT I, 507; Çağ. XV. *çatlağuş* ‘*Pistacia terebinthus*, menengiç ağacının meyvesi’ Sang. 205r.8; Kom. XIV. *çatlawuk* ‘fındık’ CCI; Gr: Kıp. XIII. *al-fustuq wa'l-bunduq* (‘fındık’) ve çatlaman tüm fındıklar (*al-mukassarar*) *çetleyik*, çatladıklarında çıkardıkları sestən türetilmiş bir kelime Hou. 8, 3: xiv (*çatla-*’dan sonra) dolayısıyla *al-bundug*’a *çetlewük* denir İd. 42. Osm. XVI vd. *çitlamuk/çatlağuş/çitlenbik* ‘*Pistacia terebinthus*’ TTS XI, 213) (1972, s. 867b-868a).

Yine aynı şekilde Clauson, başka bir çalışmasında *şekirtük* kelimesini ‘şam fıstığı’ olarak açıkladıktan sonra bazı modern dillerde çekirdek ve benzeri şekilde yaşadığı için ya ödünç bir sözcük olduğunu ya da kırılma sesinden çağrışım yapılan, okunuşuyla anlamı hatırlatan bir sözcük olabileceğini belirtir (1966, s. 30).

Gülensoy, madde başı aldığı *şekirdek* kelimesini ‘çekirdek’ biçiminde açıklamış; kelimenin Orta Türkçe dönemi eserlerinden biri olan *Dîvânü Lüğati't-Türk*’teki kullanımı OT. *şekirtük* biçiminde örneklendirmiştir. Kelimenin etimolojisini ise < *şe-k+ir-dek* (< *-tük*) biçiminde yapmıştır (2017, s. 841b). Ay *şekirtük* kelimesini ‘fıstık’ biçiminde açıklamış; kelimenin etimolojisini Gülensoy ile paralel olarak *şigir+dek* (+dek: İİYE) biçiminde açıklamıştır (2022, s. 152). Bayat *şekirdek* kelimesini ‘çekirdek’, *şekirtük* kelimesini ise ‘fıstık’ biçiminde açıklamış *dek/tük* eklerinin anlamsal farkını kelime üzerinden göstermiştir (2008, s. 303b).

Gülensoy, *çekirdek* kelimesini ise ‘çekirdek’ olarak açıklamış; kelimenin Orta Türkçedeki kullanımını *şekirtük* ‘fındık, fıstık’ olarak vermiştir. Kelimenin etimolojisini ise < *şigir* ‘ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses’ + *de-k* şeklinde vermiştir. Kelimenin Anadolu ağzlarındaki kullanımını *çertdeyh*; *çeğil*; *çeğirdek*; *çiğirdek*; *çiğit*, *cığıt*, *cigit*, *ciğit*, *civit*, *ciyirt*, *çiğirt*, *çiit*; *çekidek* biçimlerinde sıralayan Gülensoy, kelimelerin etimoloji denemelerini:

1. çeğir+de-k
2. çeğil+de-k

3. çeer+de-yh
  4. çığır+de-k
  5. çığ [~ G > Y,V]İ [R 'türeme']T
  6. çî(>ı) (Ğ = ~ Ø)İ(>ı)T
- biçimlerinde yapmıştır (2017, s. 228a-b).

2. *çigit*

Eski Türk kaynaklarında *çigit* sadece 'pamuk çekirdeği ve tohumu' anlamında kullanılmıştır. Bu durum, Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Kelimenin bu özgün kullanımı, dönemin tarımsal faaliyetlerinin ve pamuk üretiminin Türk toplumunda ne derece yer bulduğunu ve dilin bu ekonomik unsurlarla nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Terimin anlamının tarih boyunca korunmuş olması, Türklerin tarıma dayalı yaşam biçimlerini ve kültürel pratiklerini yansıtmaya açısından dikkate değerdir. Ayrıca, kelimenin bu spesifik anlamı, dilin zenginliği ve kültürel gelişimi hakkında derinlemesine bir inceleme yapma imkânı sağlar. Kâşgarlı Mahmud'a göre, *çigit* 'pamuk çekirdeği veya tohumu' anlamındadır. XIII. Kıpçak metinlerinde *çikit*, Eski Anadolu metinlerinde *çığıt*, Anadolu ağızlarında ise *çigit*, *çığıt* ve *çiyit* biçimindedir. Ayrıca *çığıt* pamuk çekirdeğinin yanı sıra genel olarak bütün çekirdekler için kullanılır (Ögel 1978, s. 753).

Doerfer, *çigit* kelimesini 'pamuk çekirdeği (Arguca)' şeklinde açıklar ve kelimenin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki şu biçimlerini de verir: *çikit* (*çigit*) 'pamuğun tohumu' (Azerbaycan Türkçesi *çiyit*), Çağ. *çigit* (DTO 307, Sang. 220r, OSTN III *çıgıt* 2067, *çigit* 2110, *çigit* 2115, *çiyit* 2119 (1967, s. 88/1108).

Starostin vd. Proto Türkçede madde başı aldığı **çigit* / **çıgıt* (~ -k-) kelimesini 'pamuk tohum(lar)' biçiminde açıklamış; kelimenin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanım örneklerini Karahanlı *çigit* (DLT - Argu); Türkçe *çigit*, *çigit* 'tohum; çil'; Azerbaycan Türkçesi *çiyid*; Orta Türkçe döneminde *çigit* (Sang., DTO); *çigit* 'hamile bir kadının yüzündeki lekeler' (DTO); Özbek Türkçesi *çigit*; Uygur Türkçesi *çigit*; Kırgız Türkçesi *çigit*; Kazak Türkçesi *şiyit*; Kara Kalpak Türkçesi *şigit* formlarında göstermiştir (2003, s. 428).

Çığıt kelimesini 'çekirdek, özellikle pamuk çekirdeği' olarak açıklayan Gülensoy, kelimenin kullanımını *Dîvânü Lügati't-Türk'ten* hareketle *çigit* 'pamuk çekirdeği' < OT. **çik* [*çikin* 'üzüm bağlarında biten hayvanların yediği başaklı bir ot' < **çik+in*]+it şeklinde vermiştir. Kelimenin çağdaş lehçelerdeki kullanımını ise Azerbaycan Türkçesinde *çiyid*, Türkmen ve Kırgız Lehçelerinde *çigit*, Özbek > Tacik Lehçesi *çigit* formlarında göstermiştir (2017, s. 241b). Kelime, Kazak Lehçesinde ise *şiyit* 'pamuk çekirdeği, pamuk tohumu' (Iskakov XV, 2011, s. 375), Yeni Uygur Türkçesinde ise *çigit* 'pamuk çekirdeği

(pamuk tohumu)” (YUTS, 78a) biçiminde kullanılmaktadır, benzer görüş için bk. Ay (2022, s. 104).

Yine Gülensoy’da karşılaştığımız *şif* kelimesini yazar ‘1. pamuk kozası; 2. sırası alınmış üzüm posası’ biçiminde açıklamış; kelimenin etimolojisini < OT. *çig(it)* ‘pamuk çekirdeği’ [*çig* > *çiw > *çiv* > *çif* > *şif*] şeklinde vermiştir (2017, s. 844b).

Eren ise *şif* < *şiv* kelimesini ‘1. sırası alınmış üzüm posası; 2. meyve posası; 3. sebze posası; 4. pamuk kozası’ anlamlarına gelecek şekilde açıkladıktan sonra kelimenin Ermenice ‘üzüm kabuğu, preslenmiş hurma çekirdeği veya tortusu (Ağızlarda: veya dut)’ anlamına gelen *şiw* sözcüğünden alındığını ifade etmiştir (1999, s. 386).

2.1. Türkçe *çigit*

Eren, Türkçe *çekirdek* kelimesi hakkında şimdiye kadar ciddi bir araştırmanın yapılmadığını bu kelimenin gerek şekil gerek mana bakımından mühim bir inkişaf geçirdiğinin anlaşıldığını aktarmaktadır. Kelimenin Radloff’a göre, yalnız Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında kullanıldığını belirten Eren, *çekirdek* kelimesinin Kaşgarlı Mahmud’un *Divan*’ında geçen *çigit* ‘pamuk tohumu, pamuk çekirdeği’ kelimesinden çıktığını ifade ederek şunları söyler:

Mahmut’un zikrettiği bu kelime Anadolu Türkleri arasında da kullanılır: *çigit*, *çivit* 1. ‘pamuk çekirdeği’; 2. ‘çekirdek’ (Derlemeler); *çivit* ‘çekirdek, tohum, çigit’ (Dergi); *çiyit* ‘pamuk tohumu, pamuk çekirdeği’ (a.y.). *Çigit* (>*çivit*, *çiyit*) şekli yanında Anadolu’da *çigirt* şekline de tesadüf edilir. Türk Dil Kurumunun çıkarmış olduğu Dergi’ye göre, bu kelime ‘çekirdek’ manasına gelir. Bu kelimedeki geçen -r- sesi, secondaire (ikincil) bir sestir. Türkçe *baladız* ‘ağaç filizi, sürgün, fişkın’ (Dergi) kelimesi yanında kullanılan *balardız* ‘asmanın kökünden süren filiz’ (a.y.) şeklindeki -r- sesi gibi. Türkçe çekirdek kelimesi *çigit* kelimesinin bu sonuncu şekli ile izah edilebilir, sanırım: *çigirt* (~*çeğirt, *çekirt) + *k* > *çigirdek (*çeğirdek *çigirdik*) > *çekirdek* (1954, s. 31).

Son olarak, Anadolu’da çekirdek şeklinin yanında *çiyirdek* ‘yeni büyümekte olan taze çayır’ (Dergi), *çivirdik* ‘meyve ağaçlarının çiçek açacak tomurcukları’ (a.y.), *çiyirdik* 1. ‘ağaçların meyve veren, henüz çiçek açmamış tomurcukları’; 2. ‘bir senelik söğüt dalı’ (a.y.) gibi birtakım şekillerin kullanıldığını da ekler (1954, s. 31).

Stachowski, *çekirdek* kelimesini ‘meyve çekirdeği’ (> *çeğirdek ~ *çigirdik > TT dial. *çiyirdek* ~ *çivirdik* ‘tomurcuk’) < *çekirt (TT dial. *balardız* < *baladız* ‘sürgün, filiz, fidan’ gibi inorganik r ile) < *çekit (? < *çek > TT çek- ‘çekmek’) > *çigit > MK. *çigit* ‘pamuk tohumu’, TT dial. *çigit* ~ *çivit* ‘meyve çekirdeği, tohum’ biçiminde açıklamıştır (2019, s. 109-110).

2.2. İrani Kökenli *çigit*

Ölmez *çigit* kelimesini ‘çekirdek, pamuk çekirdeği, meyve çekirdeği’ anlamına gelecek şekilde açıkladıktan sonra *Derleme Sözlüğü*’ndeki (*çığit* I s. 1209b-1210a) II, III, IV numaralı sözcüklerin de kökence bu kelimeyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Clauson ve Tietze’nin herhangi bir köken vermediğini ifade ederek Doerfer’e göre kelimenin İrani bir sözcük olduğunu söylemiştir (2009, s. 244).

Doerfer de madde başı aldığı *çigit* kelimesini ‘pamuk tohumu’ anlamına gelecek şekilde açıklamış; kelimenin tipik bir kültürel sözcük olduğunu ve Türk kökenli olmaktan ziyade İran kökenli olduğunu vurgulamıştır (1993, s. 41).

3. Çıkarımlar

Görüşler analiz edildiğinde ilk varsayım olarak elimizde ‘pamuk kozası, tohum’ anlamına gelen bir *çig* kökü bulunmaktadır. Bu kökte bulunan ünsüzler ve ünlüler dal sesler aracılığıyla çeşitli formlara bürünerek çeşitlilik gösterir: #ç konsonantının dal sesleri: /c/ ve /ş/ (~ /j/) ünsüzleridir. /i/ vokalinin de /e/ (~ /ê/) sesiyle nöbetleşe kullanılabilirliklerini biliyoruz. #g konsonantının dal seslerini ise: /k/, /y/ (~ /ğ/), /v/ ve /r/ ünsüzleri olduğunu söyleyebiliriz. O hâlde *çig* kelimesinin farklı formlarını şu şekilde örneklendirebiliriz:

Tablo 1: *çig(i)t*

çik(i)t	çiy(i)t	çığ(i)t	çiv(i)t	çir(i)t
cik(i)t	ciy(i)t	ciğ(i)t /çiit /cığ(i)t	civ(i)t	cir(i)t
şik(i)t	şiy(i)t	şığ(i)t	şiv(i)t	şir(i)t
çek(i)t	çey(i)t	çeğ(i)t	çev(i)t	çer(i)t
cek(i)t	cey(i)t	ceğ(i)t	cev(i)t	cer(i)t
şek(i)t	şey(i)t	şeğ(i)t	şev(i)t	şer(i)t

Eren’in ifade ettiği gibi *çığit* kelimesinde ikincil bir /r/ sesinin varlığının kabul edilmesi durumunda ne olurdu? /r/ akıcı bir ünsüz olması nedeniyle kelimedeki kolayca düşebilmektedir. Burada *çigit* formunda verilen kelimedeki /r/ konsonantının varlığının kabul edilmesi durumunda yeni örneklem tablosu;

Tablo 2: *çig(i)rt*

çik(i)rt	çiy(i)rt	çığ(i)rt	çiv(i)rt	çir(i)rt
cik(i)rt	ciy(i)rt	ciğ(i)rt	civ(i)rt	cir(i)rt

şik(i)rt	şiy(i)rt	şiğ(i)rt	şiv(i)rt	şir(i)rt
çek(i)rt	çey(i)rt	çeğ(i)rt	çev(i)rt	çer(i)rt
cek(i)rt	cey(i)rt	ceğ(i)rt	cev(i)rt	cer(i)rt
şek(i)rt	şey(i)rt	şeğ(i)rt	şev(i)rt	şer(i)rt

biçiminde olacaktır. Kelimenin Anadolu Ağızlarındaki kullanım varyantları verilen tablolar ve seslerin dal sesleri aracılığıyla şekillendirilebilir.

Etimoloji tahlilleri yapılırken Bayat'ın da eserinde anlam farklarını açıkça belirttiği *şekirdek* (~*çekirdek*) 'çekirdek' ve *şekirtük* 'fıstık' kelimelerinin (2008, s. 303b) aynı bağlama sahip olmadığı gözden kaçırılmış; köken denemesi yapılırken ise *DLT*'te de farkı açıkça belirtilen *çigir* 'ekmek içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemeyerek çıkardığı ses' (Atalay, 1985, s. 363; *çikir* Dankoff ve Kelly, 1982, s. 281; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 156; Kaçalın, 2019, s. 154) ve *çigit* 'pamuk çekirdeği (Arguca)' (Atalay, 1985, s. 356; Dankoff ve Kelly, 1982, 276; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 153; Kaçalın, 2019, s. 154) kelimeleri birbiriyle karıştırılmış olmalıdır. Çünkü pamuğun yapısı ve oluşum evreleri incelendiğinde temelde tohum şeklinde olduğu sonrasında çatlayarak kozanın açılmasıyla pamuğu meydana getirdiği görülebilir.

Yapılan görüş ve açıklamalardan yola çıkılarak kelimenin farklı etimolojileri:

1. *çak+(i)r+*da*-*k* (*çak/çakır* [onomatope] 'vurma ve kırma sesi' + (i)r (İİYE) + *da*- (İFYE) + *k* (FİYE))
2. *çig+ (i)+ {r}t+*de*-*k* (*çig* 'tohum' + (i)t (İİYE)³ + *da*- (İFYE) + *k* (FİYE))
3. *çig+ (i)+ {r}t+(i)*k* (*çig* 'tohum' + (i)t (İİYE) + (i)*k* (İİYE))

biçimlerinde gösterilebilir. Korkmaz, yukarıda bahsedilen +*dAk* (<*dA*-*k*) ekinin açıklamasını şu şekilde yapmıştır: "Bu ek, ses yansımaları şekillerden fiil türeten +*dA* ekine -*k* fiilden ad türetme ekinin eklenmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Ses taklidi yapılan bir hareketin sonucunu veya araç gereçleri ifade etmek için kullanılır." (2009, s. 45). +*Ik* / +*Uk* ekinin rolünü ise "Bu ek, ses yansımaları ikincil köklerin sonuna +*İr* ekiyle eklenerek, küçültme anlamında bazı isim ve sıfatları türetir." biçiminde açıklamıştır (Korkmaz, 2009, s. 47).

Bahsi geçen görüşlerden biri savunulacak olsaydı bizim fikrimiz *çekirdek* kelimesinin *çigit* (<*çig+(i)t) 'pamuk tohumu, pamuk çekirdeği' kelimesinden türettiği bu kelimenin kökeninin de yine bir onomatope (yansıma) olan *çig kelimesi olurdu. Çünkü kelimeye gelen ister +*dAk* ister +*k* eki olsun ses

³ +t: Pek işlek olmayan bir ektir. Denklik ifade eder. Ör: *karşı+t*, *eş+it*...

yansımali köklere gelen eklerdir. Nişanyan, *çekirdek* kelimesini açıkladığı maddede *çak-* fiiline gönderme yaparak şu açıklamada bulunmuştur:

Çak-, *çal-*, *çap-*, *çat-* fiillerinin her biri esasen 'sesli vurmak' anlamına gelir ve paralel anlam genişlemelerine sahiptir. Hepsinin /ç/ etkisiyle sesli incelmeye uğramış varyant biçimleri (*çek-*, *çel-*, *çep-*, *çet-*) bulunur. Onomatope yapısını andıracak surette /l/ sesiyle oluşturulmuş zayıf dereceleri (*çiğ-/çik-/çik-*, *çıl-/çil-*, *çıp-/çip-*, *çıt-/çit-*) mevcuttur. Ancak dört fiil kökü arasındaki yapısal ilişki belirsizdir (Nişanyan Sözlük, t.y.b).

Ötüken Türkçe Sözlük'te karşılaştığımız *çak*³ kelimesinin varyantları ise Nişanyan'ın açıklamasını aydınlatarak özellikte olup kelime kökenine dair görüşümüzü destekler niteliktedir. Bu varyantlar, *çag*, *çağ*, *çah*, *çak*, *çig*, *çık*, *çiy*, *çig*, *çiğ*, *çik*, *çiy* (yansıma) biçimlerinde sıralanarak 13. yüzyıldan öncesi döneme ilişkin *çap*, *çat*, *çit* kullanımları sunulmuştur. Kelime açıklaması ise 'tahta, taş, kum, cam, metal eşya ve kuru nesnelere birbirine çarpmasını, vurmasını, sürtünmesini veya vurmayı, çarpmayı anlatan kök' olarak verilmiştir (2007, s. 856b).

Kelimenin etimolojik çözümlemesi ise **çig* köküne eklenen ve denklik ifade eden *+(i)t* eki ile (< *çigit*) küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türeten *+(D)k* ekinin birleşmesi sonucu *çigirt* (~**çeğirt*, **çekirt*) +*k* > **çigirdik* (**çigirdik*, **çeğirdik*) > *çekirdek* oluşumuyla meydana gelmiş olabileceği yönünde yapılabildi.

Ancak bizim kelimeye dair etimolojik köken görüşümüz Doerfer'in fikrini destekler niteliktedir. Bizce de *cigit* kelimesi İranî kökenli bir dil olan Soğdeca *cxr-* sözcüğünden gelmektedir. Eski Uygurcada *çıgrı* ~ *ç(i)grı* < Sogd. *cxr-* (Obl. -y, -yh) 'tekerlek, çıkırık; tomar, balya (pamuk)' (Wilkins 2022, s. 227b) anlamına gelecek şekilde tanımlanan kelime hakkında Blažek ve Schwarz şunları söylemiştir:

İranî **çaxra-* 'tekerlek' > Avestan *çaxra-*, Eski Farsça **çaxra-* (hipokoristik bir kişi adının Elamca transkripsiyonu za-kur-ra'ya göre yeniden yapılandırılmıştır), Maniheizt Orta Farsça *çhr /çaxr/* 'tekerlek', Klasik Farsça *çarx*, Partça *çxr /çaxr/* 'tekerlek, döngü', Budist Soğdeca *cyr(h)- /çaxr(a)/* 'tekerlek, daire', Maniheizt Soğdeca *cxr- /çaxr/* & *çkk /çakr/* 'tekerlek', Harezmece *cxyr* 'Schöpfrad || çıkırık', *çx(y)r* 'daire, tekerlek'; Oset *calx* 'tekerlek' < **çāxriā-*, Mazandarani *çal* 'tekerlek'; ayrıca Vedik *cakrā-* 'tekerlek (araba, Güneş'in arabası)' [RV], 'çömlekçi tekerleği' [ŚBr], 'yağ değirmeni' [Mn], 'daire' [R] (ESIJ 2, 248-49; Hinz 1975, 70; MPP 125, 128; Gharib 1995, ## 3180, 3313, 3192; Benzing 1983, 223, 237-38; Abaev I, 287-88; EWAI I, 521-22; MW 380) Eski Çinceye **[t. q^h](r)A* (2016, s. 57).

‘Tohum, çekirdek’ kelimesi gerek yuvarlaklığı gerekse dairesel yapısı bakımından Soğdca *çxr-* /*çaxr/* & *çkk* /*çakr/* kelimesiyle özdeştir. Gerek Budist Soğdcada *cyr(h)-* gerek Maniheizt Soğdcada *çakr* ifadeleri çekirdek kelimesinin oluşumu için uygun altyapıdadır.

İlk oluşum kelime kökü *+dak* eki (*çığır+dak*) ile yapılacaktır. Bu ek;

1. Yansıma adlara gelerek araç gereç veya nesne isimleri oluşturan yahut oluşturduğu yeni ismin, yansımanın sesi veya görüntüsü ile ilgili bir niteliği belirten bir ek olarak işlev görür. Nadir örneği bulunmaktadır: *fırıldak* vb. (Yılmaz ve Aslan Demir 2017, s. 128).
2. Clauson, ekin işlevinin belli olmadığını ve işlek olmayan bir ek olduğunu savunur: *bağır* ‘ciğer, bel’ > *bağırdak* ‘giysi’ (Clauson 2007, s. 189).
3. Aynı örneklerle açıklanan diğer bir işlevi ise, küçültme işlevinden bağımsız olarak yeni ve anlamlı kelimeler türetmesidir: KB *kowdak* “cı-lız” < *kow* “içi boş, kof”, DLT *bağırdak* “korse” < *bağır* “karaciğer”, Kıp. *bogurdak* “boğaz deliği, gırtlak” < *bogur “boğaz” (Taş 2015, s. 34).

Ancak *çığrı ~ ç(i)grı* sözcüğünün ‘tomar, balya (pamuk)’ anlamını taşıması ekin *+dak* değil de küçültme işlevi üstlenen *+ak* olduğunu göstermektedir. Söz konusu durum göz önünde bulundurulduğunda bizce kelimedeki *secondaire* (ikincil) bir /r/ sesinin değil de *secondaire* (ikincil) bir /t/ sesinin varlığı mevcuttur. Bu durumda kelimenin etimoloji önerisi:

çığrı ~ ç(i)grı (< Soğdca *çxr-* /*çaxr/* & *çkk* /*çakr/*) + *t* (*secondaire /t/*) + *ak* (küçültme eki || diminutive suffix) biçiminde olmalıdır.

Sonuç

İlk defa DLT adlı eserde *şekirtük* formu ve ‘antep fıstığı’ anlamıyla karşımıza çıkan ‘çekirdek’ kelimesinin Clauson’un aktarımıyla bu manadaki en yakın kullanımına Osmanlı Türkçesi döneminde *çekirdek* ‘çekirdek; tohum; meyve taşı’ anlamıyla rastlanmaktadır. Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Mevcut görüş ve açıklamalardan yola çıkılarak kelimenin farklı etimolojilerini:

1. **çak+(i)r+da-k* (*çak/çakır* [onomatope] ‘vurma ve kırma sesi’ + (i)r (İİYE) + *da-* (İFYE) + *k* (FİYE)
2. **çig+(i)+ {r}t+de-k* (*çig* ‘tohum’ + (i)t (İİYE) + *da-* (İFYE) + *k* (FİYE)
3. **çig+(i)+ {r}t+(i)k* (*çig* ‘tohum’ + (i)t (İİYE) + (i)k (İİYE)

şeklinde sıralamak mümkündür. Çalışma neticesinde bu etimolojilerin olasılığı ve zihniyeti tartışıldıktan sonra bu görüşlerden biri kabul edilecek olsaydı kelimenin *çig köküne eklenen ve denklik ifade eden *+(i)t* eki ile (<

çigit) küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türeten $+(I)k$ ekinin birleşmesi sonucu *çiğirt* ($\sim$ *çeğirt, *çekirt) $+(i)k > *çiğirdik$ (*çiğirdek, *çeğirdek) $> çekirdek$ oluşumuyla meydana gelmiş olabileceği yönünde olabilirdi. Ancak bizim kelimeye dair etimolojik köken görüşümüz Doerfer'in fikriyle paralel niteliktedir. Bu durumda kelimenin etimoloji önerisi:

çıgrı $\sim$ *ç(i)grı* ($<$ Soğdca *çxr-* /*çaxr/* & *çkkr* /*çakr/*) $+ t$ (secondaire /t/) $+ ak$ (küçültme eki || diminutive suffix) biçimindedir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

- Akt. : aktaran
 bk. : bakınız
 C : cilt
 Çağ. : Çağatay Türkçesi
 Çev. : çeviren(ler)
 FİYE : fiilden isim yapım eki
 Hou. : Houtsma
 İFYE : isimden fiil yapım eki
 İİYE : isimden isim yapım eki
 Kar. : Karahanlı Türkçesi
 Kıp. : Kıpçak Türkçesi
 Kk. : Karakalpak Türkçesi
 Kom. : Kuman Türkçesi
 krş. : karşılaştırınız
 Osm. : Osmanlı Türkçesi

- OT. : Orta Türkçe
 s. / p. : sayfa / page
 TDK : Türk Dil Kurumu
 Tkm. : Türkmen Türkçesi
 TT : Türkiye Türkçesi

Eser Kısaltmaları

- CC : Codex Cumanicus (Argunşah ve Güner, 2015).
 DLT : Dîvânü Lügati't Türk Tercümesi (Atalay, 1985-1986).
 DTO : Dictionnaire Turc Oriental (Pavet de Courteille, 1870)
 İd. : Abu Hayyan Kitâb al-İdrâk Li-Lisân al-Etrâk (Caferoğlu, 1931)
 OSTN : Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy (Radloff, 1893-1899)
 Sang. : Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Şeyh Süleymân Efendi Buhârî, 1298)
 YUTS : Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Necip, 1995)

Kaynakça

- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit.
 Atalay, B. (1985-1986). *Dîvânü Lügati't Türk tercümesi I-III*. Türk Dil Kurumu.
 Ay, M. (2022). *Dîvânü Lügati't-Türk'teki bapların söz yapımı bakımından incelenmesi* (Tez No. 748228) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
 Bayat, F. (2008). *Orta Türkçe sözlük: 11.-17. yüzyıllar*. Yalın Yayıncılık.
 Blažek, V. ve Schwarz, M. (2016). *The early Indo-Europeans in Central Asia and China cultural relations as reflected in language*. Innsbruck.
 Bussmann, H. (2006). *Routledge dictionary of language and linguistic* (G. Trauth ve K. Kazzazi, Çev. ve Ed.). Routledge.
 Caferoğlu, A. (1931). *Abu Hayyan kitâb al-idrâk li-lisân al-etrâk*. Evkaf Matbaası.
 Choi, H. W. (1992). Newly identified Chinese loan-words in Dîvânü Lugat-it-Türk. *Central Asiatic Journal* (C 36), 3(4), 188-198.
 Clauson, S. G. (1966). Eski Türkçe üzerine üç not (A. Levendoğlu, Çev.). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 14, 19-37.
 Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
 Clauson, S. G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler (U. Özalın, Akt.). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 185-196.
 Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı: Ötüken Türkçe sözlük* (C 1). Ötüken Neşriyat.

- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982-1985). *Mahmūd al Kāşgarî: Compedium of Turkic dialects (Dîwân luyât at-Türk)* (Part I-III). Harvard University.
- Demir, N., Aslan Demir, S., Yılmaz, E. ve Erdem, M. (2017). *Türkçe biçim bilgisi*. Anadolu Üniversitesi Yayınevi.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neuperischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit, III*. Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1993). Chaladschica extragottingensia. *Central Asiatic Journal* (C 37), 1(2), 33-81.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1954). Etimoloji araştırmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 2, 31-32.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro.
- Gökdağ, B. A. (2007). Kençekler ve kençekçe. *Dil Araştırmaları*, 1(1), 97-108.
- Gülensoy, T. (1984) Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'deki Moğolca kelimeler üzerine. *Türk kültürü araştırmaları Necati Akder armağanı* içinde (s. 90-103). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Güner G. (2009). Divânü Lugâti't-Türk'te kençekler ve bazı Kençekçe kelimeler üzerine düşünceler. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 75-90.
- Iskakov, A. (2011). *Kazak edebi tiliniñ sözdigi* (C 15). Almatı.
- Kaçalın, M. S. ve Ölmez, M. (Haz.). (2019). *Mahmūd el-Kâşgarî: Dîvânü Lugâti't-Türk*. Kabalıcı Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)* (3. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Nişanyan Sözlük. (t.y.a.). Çekirdek. *Nişanyan sözlük* içinde. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7ekirdek> adresinden edinilmiştir.
- Nişanyan Sözlük. (t.y.b.). Çak-. *Nişanyan sözlük* içinde. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7ak-> adresinden edinilmiştir.
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin soyağacı çağdaş Türkçenin kökenbilim sözlüğü*. Everest.
- Ögel, B. (1978-2000). *Türk kültür tarihine giriş (9 cilt takım)*. Kültür Bakanlığı.
- Ölmez, M. (2009). Türkiye'deki ağız çalışmaları ve dizin bölümleri. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 223-304.

- Pavet de Courteille, A. (1870). *El-lügatü'l Nevâiyye ve'l-istişhādâtü'l-Çagatâiyye, dictionnaire Turc oriental*. Paris. MDCCCLXX.
- Radloff, W. (1893-1899). *Versuch eines Wörterbuchs der Türk Dialecte (opit slovarya Tyurkskih nareçiy)*. T. I 1893, T. II 1899. Sankt-Peterburg.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen. 2. Wortregister*. Zusammengestellt von István Kecskméti. Helsinki.
- Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lügati't Türk'te geçen her kelime Türkçe kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't Türk'ünde yabancı dillerden kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 5(5), 9-38.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Ksiegarnia Akademicka.
- Starostin, S. A., Dybo A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Brill.
- Şeyh Süleymân Efendi Buhârî. (1298). *Lugat-i Çagatay ve Türkî-i Osmânî*. Mih-rân.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Türk Dil Kurumu.
- Tezcan, S. (1997). Additional Iranian loan-words in early Turkic languages. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 157-164.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (C 1: A-E)*. Simurg.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Çekirdek. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız sözlüğü (A. Taymas, Çev.)*. Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The word *çekirdek* in Turkish, which is explained as “1. noun One or more seeds in fleshy fruits, most of which are covered with a hard shell; *çiğit*; 2. noun Sunflower seed sold for eating; *çiğit*”, was first witnessed in the historical periods of the Turkish language in *Dīvān Lughāt al-Türk*. There are two different words in DLT: *çigir* ‘the sound made by the teeth when there are stone crumbs in the bread’ (Atalay 1985, p. 363; çikir Dankoff and Kelly, 1982, p. 281; Ercilasun and Akkoyunlu, 2015, p. 179; Kaçalın, 2019, p. 154) and *çigit* ‘cotton seed’ (Atalay 1985, p. 356; Dankoff and Kelly, 1982, p. 276; Ercilasun and Akkoyunlu, 2015, p. 153; Kaçalın, 2019, p. 154). In this study, evaluations on three different views will be presented and our view of the origin of the word and our etymological analysis proposal will be emphasised. Different views on the etymology of the word will be mentioned; as a result of the study, an etymological attempt will be made about the word.

Opinions on the Word

1. Proponents of the View That the Word Derives From an Onomatopoeic Root

Tietze, after explaining the word *çekirdek/çekirdek* as ‘fruit seed; pumpkin seed’, states that it is composed of sound imitation words and explains it as **çekirde-* ‘to make sounds when breaking or chewing the seed’ [the verb suffix -da instead of -la after the final consonant /l/ or /r/ in sound imitation words, b. *alda-*] + the suffix -(i)k, which makes more nomen concretum than verb, b. *acuk/acık* (2002, p. 491).

Nişanyan states that the word *çekirdek* evolved from the Old Turkish word *çekirtük* ‘peanut or hazelnut’.

Clauson, who considers the word *şekirtük* as a hapax legomenon (single example), says that the word is one of a series of words with similar meanings beginning with ç- and that the word originally begins with ç-. Stating that the word appears to be an onomatopoeia, Clauson refers to the word *çatla-* (*çatla-*) and states that the closest use of the word is Ottom. *çekirdek* ‘kernel; seed; fruit stone’.

Gülensoy explained the word ‘çekirdek’ as ‘çekirdek’ and gave the Middle Turkic usage of the word as ‘hazelnut, peanut’. The etymology of the word is < *şigir* ‘the sound made by the teeth when there are stone crumbs in the bread’ + *de-k*.

2. Explanations and Academic Opinions on the Word *çigit*

Ögel, Stachowski, Doerfer, Starostin et al. also explained the word *chigit* as ‘cotton seed’ and listed examples from historical and contemporary dialects. Again in Gülensoy, the author explained the word *şif* as ‘1. cotton boll; 2. grape pulp from which the must has been removed’ and gave the etymology of the word as < OT. *çig(it)* ‘cotton seed’ [*çig* > *çiw > *çiv* > *çif* > *şif*] (2017, p. 844b).

Doerfer, after explaining the word *çigit* as ‘cotton seed (Arguean)’, lists its forms in historical and contemporary dialects as *çikit* (*çigit*) ‘seed of cotton’ (Azerbaijani Turkish *çiyit*), Chag. *çigit* (DTO 307, Sang. 220r, OSTN III *çigt* 2067, *çigit* 2110, *çigit* 2115, *çiyit* 2119) (1967, p. 88/1108).

Eren, after explaining the word *şif* < *shiv* as meaning ‘1. grape pulp with the must removed; 2. fruit pulp; 3. vegetable pulp; 4. cotton boll’, stated that the word was taken from the Armenian word *şiw* meaning ‘grape skin, pressed date seed or residue (in dialects: or mulberry)’ (1999, p. 386).

2.1. Those who argue that the word derives from the Turkish root *çigit*

Eren states that no serious research has been conducted on the Turkish word *çekirdek* until now, but it is understood that this word has undergone a significant development in terms of both form and meaning. Stating that the word is used only among Anatolian and Rumelia Turks according to Radloff, Eren states that the word *çekirdek* comes from the word *çigit* ‘cotton seed, cotton seed’ in Kâşgarlı Mahmud's *Diwan*.

Stachowski explains the word *çekirdek* as ‘fruit kernel’ (> **çeğirdek* ~ **çigirdik* > TT dial. *çiyirdek* ~ *çivirdik* ‘bud’) < **çekirt* (TT dial. *balardız* < *baladız* ‘shoot, sprout, sapling’ with inorganic r) < **çekit* (? < **çek* > TT *çek-* ‘pull’) > **çigit* > MK. *çigit* ‘cotton seed’, TT dial. *çiğit* ~ *çivit* ‘fruit seed, seed’ (2019, p. 109-110).

2.2. Those who argue that the word derives from the Iranian root *çigit*

Ölmez, after explaining the word *çigit* as meaning ‘seed, cotton seed, fruit seed’, stated that the words numbered II, III, IV in the *Derleme Sözlüğü* (*çigit*I p. 1209b-1210a) are also related to this word in terms of origin. Stating that Clauson and Tietze do not give any origin, he said that according to Doerfer the word is an Iranian word (2009, p. 244).

As a result, the word ‘çekirdek’ has its closest usage in the Ottoman Turkish period as quoted by Clauson. There are different opinions about the etymology of the word. Based on the opinions and explanations made, different etymologies of the word are:

1. **çak+(i)r+da-k* (*çak/çakır* [onomatopoeia] ‘the sound of striking and breaking’ + *(i)r* (NNCS) + *da-* (NVCS) + *k* (VNCS))
2. **çig+ (i)+ {r}t+de-k* (*çig* ‘seed’ + *(i)t* (NNCS) + *da-* (NVCS) + *k* (VNCS))
3. **çig+ (i)+ {r}t+(i)k* (*çig* ‘seed’ + *(i)t* (NNCS) + *(i)k* (NNCS))

If one of the above discussed views had been accepted as a result of the study, the etymological analysis of the word could have been made in the direction that the word could have been formed by the formation of *çiğirt* (~**çeğirt*, **çekirt*) + *(i)k* > **çiğirdik* (**çiğirdek*, **çeğirdek*) > core as a result of the combination of the suffix +*(i)t*, which is added to the root **çig* and expresses equivalence, and the suffix +*(I)k*, which derives some nouns and adjectives in the diminutive sense (< *çigit*). However, our view of the etymological origin of the word is parallel to Doerfer’s idea. In this case, the etymological proposal of the word:

çigrı ~ *ç(i)grı* (< Sogdian *çxr-* /*çaxr/* & *çkkr* /*çakr/*) + *t* (secondaire /t/) + *ak* (diminutive suffix || diminutive suffix).

